

Det äldsta Sigtuna

Ett par synpunkter

GUNNAR HELLSTRÖM

Sigtuna stad har uppkommit i Håbo härad och Tiundaland på kungsgården Sigtunas utmarker. Denna del av Håbo härad har från början varit en ö, som först omkr. 1000-talet blivit i norr förenad med Ärlinghundra härad. Gården Sigtuna kallades efter stadens tillkomst Forn-Sigtuna eller Försigtuna och blev senare en av fyra bönder bebodd by. Den gjordes på 1670-talet av översten friherre Åke Claesson Rålamb till sätesgård och fick då det meningslösa namnet Signhildsberg. Gården, som ligger i Håtuna, har ännu utmarker i S:t Pers socken.

Handelsplatsen, senare staden Sigtuna, torde ha anlagts av Olof Skötkonung under dennes senare tid. Den existerade år 1016 att döma av där slagna mynt.

Genom att östra delen av Håbo härad, den forna ön mellan Garnsviken och Håtunaviken samt Skofjärden innefattande nuvarande socknarna S:t Per, Haga och Vassunda och del av S:t Olof samt Sigtuna stad, på 1550-talet av obekant anledning överfördes till Ärlinghundra härad har Sigtuna kommit att ligga i nämnda härad och Attundaland.

Broarna

Bland de broar som Upplandslagen säger skall underhållas av flera häradar förekommer Tilesunds bro. Den gick över Tilesund, som inloppet till Garnsviken vid Sigtuna kallades. Sundet hade sitt namn efter byarna eller gårdarna Til i Ärlinghundra härad. Här och i Garnsviken gick gränsen mellan nämnda härad och Håbo härad, således även mellan Attundaland och Tiundaland. Bron lär ha försvunnit under Erik XIV:s tid då den ersattes av en färja. Gerhard Hafström, Ledung och Markland, anser att farleden genom Tilesund och Garnsviken varit ledungsled. Garnsviken sträckte sig förr ända upp till Vassunda, förut Vadsunda, varifrån ett vattendrag löpte ut i Ekhamnsviken i Ekoln och

utgjorde Håbo härads gräns i norr. I norra delen av Vassunda ligger Edeby, vars namn kommer av det ed, som skilde Garnsviken och dess fortsättning »Alasjön» i söder från Alsikeviken i norr. Några hundra meter väster om Edeby gård är emellertid denna höjdsträckning genombruten av en förkastningsdal, numera åker. Som Mälarens vattenyta på 1000-talet låg fyra à fem meter över den nuvarande¹ har säkerligen under forntiden i denna lilla dalgång funnits en åtminstone för ledningsskeppen farbar genväg från Kungshamn vid Ekoln ut till Skarven.

Tillvaron av Tilesundsbron tyder på att även den i traditionen bevarade bron över Broholmen – omedelbart väster om Sigtuna – mellan Håbo härads bägge delar verkligen existerat. En bro från Ärlinghundra härads bebyggelse till utmarker hade ju varit meningslös, om ej en bro funnits mellan dessa utmarker och Håbo härads tätt bebyggda västra del med bl. a. kungsgården Håtuna. Att denna bro ej omnämnes i Upplandslagen är naturligt emedan den löpte inom ett härad och således ej skulle underhållas av flera.

Martinus Aschaneus, som var född vid Aske i Håtuna ca 1575, skrev 1612 en beskrivning om Sigtuna, som utgavs 1925 med kommentar av Gunnar Gihl. Aschaneus säger uttryckligen att en bro funnits mellan Håtunalandet och Sigtuna med en vindbro mitt uppå leden. Bron har utgått från »Askehöjjen», där på Aschanei tid ännu vid lågvatten stockarna i stranden var synliga. Från Aske har bron gått till Broholmen, »som är idel berg». På dess »söderholmsudde» är väg bränd genom berget och pålar och bolvärke syntes på båda sidor om holmen samt vid Sigtunalandet, där bron haft sitt landfäste vid salpetersjuderiet. Somliga säger att det varit en flottbro, säger han, andra att den legat på stenkistor. – Troligen har väl bron varit lagd på stenkistor närmast stränderna och varit en flottbro där vattendjupet ej medgav stenkistor.

I sin kommentar säger Gihl att uppgiften om en bro över Broholmen ej förefaller sannolik, emedan vattendjupet mellan Sigtunalandet och holmen och mellan denna och Håtunalandet år 1925 uppgick till ca fyra meter, vilket utesluter användning av stenkistor. Han har förgäves sökt spår av brofästen, men ej tagit hänsyn till att eventuella sådana bör sökas längre upp i land och ej vid de nuvarande stränderna. Som redan sagts har det nämligen beräknats, att Mälarens yta på 1000-talet låg minst fyra meter över nuvarande ytan. Veterligen har ingen sökt spår av brofästen vare sig på Håtunalandet eller Sigtunalandet trots att Ascha-

neus uppger brons landfästen ha varit Askehöjden på Håtunalandet och salpetersjuderiet på Sigtunalandet. Det sistnämnda låg på mark som ännu i vår tid kallas Lilla Sjudaregården, men ingen har veterligen sökt närmare fastställa dess läge. På grund av den täta bebyggelse som på senare år uppstått där torde det numera ej heller var möjligt att genom markanalys kunna göra det.

Då Aschaneus själv sett lämningar av ett brofäste på Askehöjden och hört traditioner om bron och eftersom Tilesundsbron verkligen existerat, synes inga skäl föreligga att betvivla hans uppgifter.

Beträffande Tilesundsbron anser Gihl att den legat på samma plats som den nuvarande bron vid Färjestaden (på senare tid ersatt av en vägbank). Han har emellertid ej tagit hänsyn till landhöjningen, ty på Tilesundsbrons tid låg Färjestaden säkerligen helt under vatten. Bron bör ha legat längre norrut, mellan Norr-Til och Rosendal. Aschaneus har själv sett stenkistor vid stranden och säger att nedfarten till bron – tydligen från Sigtunasidan, alltså vid Rosendal – är mycket brant och delvis bränd genom berget.²

Mellan de tvenne broarna har säkerligen väg funnits. Från höjden vid Tilesundsbron torde den ha gått i samma riktning som nuvarande Drottning Kristinas väg och sedan möjligen fortsatt i Stora gatan i Sigtuna fram emot salpetersjuderiet.

När dessa broar tillkom är okänt och torde så förbli. Det är ej heller känt när bron över Broholmen försvann. Den var emellertid tydligen sedan länge borta då Aschaneus 1612 skrev sin beskrivning om Sigtuna. Hans uppgift att Tilesundsbron försvann på Erik XIV:s tid bör ej betvivlas, emedan han säger att den slopades på föranstaltande av fogden på Wenngarn Peder Galle, som fann den hindrande för fisket i Garnsviken. Denne, som tillhörde ätten Galle i Finland, var fogde på Wenngarn 1555–1566.

Fogdens bostad?

Sommaren 1915 företog fil. lic. Olof Palme en grävning i trädgården till fastigheten Västra kvarteret nr 7, nuvarande Fornhems-tomten, där det under markytan konstaterats murrester. Han påträffade då grunden till en större byggnad ehuru endast en del blev frilagd. Det kunde konstateras att byggnaden varit av mycket hög ålder, ty den hade

säkerligen varit uppförd av gråsten, emedan inga spår av tegel påträffades. Då en hel del gravar påträffades i och omkring murkomplexet stod det klart att byggnaden varit av kyrklig karaktär. Bengt Thordeman har i sin uppsats *Från det äldsta Sigtuna i Upplands Fornminnesförenings Tidskrift 1922* lämnat en redogörelse för Palmes grävning. Han säger att Palme samtalsvis framkastat tanken att man i fyndet kunde ha att göra med en borg till vilken det framgrävda partiet skulle vara ett kapell. Thordeman anslöt sig till tanken, som han dock betonade vara en hypotes. Han påpekade önskvärdheten av att grävning fortsattes på platsen och ansåg att en sådan undersökning borde givas prioritetsrätt bland arkeologiska grävningar i Sigtuna. År 1923 fortsatte Otto Janse att gräva där Palme slutat och då fastställdes, att på platsen fanns grunden till en gråstenskyrka och att denna grund sträckte sig under Fornhemmets byggnad.

I sin doktorsavhandling *Det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling*, s. 129 not 1, anslöt sig Adolf Schück till Thordemans uppfattning och säger, att »allt talar för att Sigtuna haft en kungsgård emedan det uppstått på kunglig mark». Något dokumentariskt stöd för sin åsikt lämnar han dock ej. Det är emellertid ej troligt att någon kungsgård i vedertagen bemärkelse funnits i Sigtuna, dvs. en gård där kungen ibland varit boende. Något behov av en sådan fanns ej. Långt fram i tiden brukade kungen med sitt hov uppehålla sig på någon lantgård där man vistades för att tillgodogöra sig ortens produkter. I Sigtunas närmaste omgivning fanns gården Håtuna, där man vet att kungen senare under medeltiden brukade uppehålla sig och på andra sidan Tilesund fanns i Ärlinghundra ett Husby, och det namnet anses ju betyda kungsgård.

Däremot har det säkerligen i Sigtuna funnits en gård som bostad för kungens fogde eller bryte och denna gård har naturligtvis ägts av kungen. En kunglig fogde har säkerligen från början funnits i staden ehuru ingen är dokumentariskt belagd förrän 1274 då »prefectus sigtunensis» Pavo omnämnes såsom vittne på ett donationsbrev. Adolf Schück frågar sig i a. a., s. 135 not 5 »var har prefectus residerat?» men söker ej lämna något svar på frågan.

Är det för djärvt att antaga att den av kungen ägda gård, som beboddes av bryten, låg på höjden där nuvarande Stadshotellet är beläget och att den 1915 av Palme påträffade ruinen varit en till denna

gård hörande kyrka? Gårdskyrkor anses ju vara de kyrkor, som först byggdes i Uppland. Aschaneus nämner S. Gertruds kapell, som skall ha stått på höjden vid sjön men var borta då han skrev sin beskrivning om Sigtuna. Något helgon Sankta Gertrud var säkerligen ej känt i Sverige på 1000-talet, men kapellet kan ju senare ha tagits i bruk för annat ändamål, t. ex. som kyrka för något handelsfaktori.

Hamnen, dvs. skeppsbron eller skeppsbryggorna, måste säkerligen ha varit belägen i bukten mellan den nämnda höjden och Malmen ehuru ganska nära Stora gatan emedan vattnet stod betydligt högre än nu. Stora gatan kanske ursprungligen kan ha varit en strandgata. Från den supponerade gården för bryten fanns god överblick över hamnen och dessutom över själva handelsplatsen eller staden som bryten haft att övervaka på kungens vägnar. Tyvärr gjordes vid grundgrävningen för Stadshotellet i början av 1900-talet inga arkeologiska undersökningar, ehuru det på den tiden fanns goda ångbåtskommunikationer med både Stockholm och Uppsala. Det är häpnadsväckande att ingen arkeolog tillvaratog detta enastående tillfälle att utöka vår kännedom om det tidigaste Sigtuna.

Adolf Schück har i sitt a. a., s. 129 not 1, uttalat att framför kungagården eller borgen låg ett litet torg från vilket stadens huvudgata utgick. Han avser del av nuvarande Lilla torget, som då bör vara Sigtunas äldsta torg. Det är ju möjligt att det supponerade torget funnits redan då staden anlades, men det kan ej bevisas, då ingen karta finns från denna avlägsna tid. Den äldsta kända kartan över Sigtuna är från 1620-talet³ och på denna är ett litet torg utritat på platsen för Lilla torget, men vid den kartans tillkomst hade ca 600 år förflutit sedan stadens grundläggning. Hela trakten avbrann vid den stora eldsvådan 1744 ända från Stora gatan ned till sjön och bebyggdes ånyo först småningom. Säkerligen har tidigare eldsvådor där förekommit om vilka kännedom saknas.

Noter

1. Att bestämma Mälarens yta över havets yta möter svårigheter emedan man icke endast måste taga hänsyn till landhöjningen utan även till de regleringar av Mälarens vattenstånd som skett vid Stockholm.
2. Erik Floderus har själv upptäckt färjläget för den färja, som ersatte bron, ett gott stycke upp i land på Tilsidan, samt kunnat i stort sett följa vägen därifrån till nuvarande Stockholmsvägen. Denna gamla väg är markerad av två runstenar och andra resta stenar samt av gravhögar. Se hans bok *Sigtuna, Sveriges äldsta medeltidsstad*, Stockholm 1941.
3. Kartan är i förminskad skala, reproducerad bl. a. i Olof Palme, *Sigtuna stads utveckling under nyare tiden*, i *Gamla Svenska Städer*, häfte 5. Palme daterar den till 1600-talets senare hälft, men denna datering synes oriktig. På platsen för Uplandsbankens hus i kvarteret Kyrkolunden vid Stora torget står »Öfverste Siton» och på den forna klosterträdgården »Öfverste Sitons trädgård». Med Öfverste Siton avses säkerligen Jacob Sitthon (Seton) till Kumla i Danmarks socken. Han var överste för Upplands regemente och dog 29.12.1633 samt är begravd i Mariakyrkan där hans begravningsvapen finns. Kartan måste ha tillkommit före Setons död, och säkerligen har den tillkommit med anledning av Lilla Tullens tillkomst 1622. Ett projekterat tullstaket, som dock troligen aldrig kommit till, omger staden, till vilken tydligen S:t Olofs kyrka ej räknats. Staketet går nämligen mellan Klosterkyrkan (Mariakyrkan) och platsen för S:t Olof, som ej är utritad. Att märka är att S:t Per kallas S:t Laurentius och att S:t Lars är utritad, men utan namn.